

Dimitrie Gusti és az erdélyi magyar falukutatók

A romániai magyar tudományos élet fejlődésében az egykori viszonyokkal nem ismerős mai figyelő furcsálkodva állapítja meg, hogy az *Erdélyi Fiatalok* munkatársai állandóan és lelkesen írnak a magyar sajtóban, időnként másutt, és 1930 előtt is szólnak azokról a társadalomrajzi kísérletekről, amelyeket a bukaresti tudományegyetem szociológia-professzora, Dimitrie Gusti megindított, és mégis: az erdélyi magyar szellemi életnek nincs számottevő tudományos kapcsolata a bukaresti monografikus mozgalommal. A közölt információk nem származnak mindenre kiterjedő, közvetlen, élményszerű ismeretségből. A tájékozódásnak legfeljebb közvetett lehetőségei voltak. Így a román társadalomtudomány újabb történetében erjesztő szerepet betöltő *Arhiva pentru știință și reforma socială* kötetei 1919-től rendszeresen tájékoztattak a kiadó Román Társadalmi Intézet tevékenységéről, s 1925-től fogva innen is meg más forrásokból is tudható volt, hogy az olténiai Goicea Mare községben megtörtént az első lépés a romániai agrártársadalom sajátos viszonyainak komplex kutatására. Beszámolókból tudni lehetett azt is, hogy miként következnek egymás után a monografikus kiszállások: 1926-ban a Brăila környéki Rușeț, 1927-ben a Vrancea megyei Nerej, 1928-ban a délbukovinai Fundul Moldovei, 1929-ben a fogarasi Drăguș (Drágos), 1930-ban újra Olténiából a gorji Runcu, s aztán több éven át csak Drăguș, ahol különösképpen jellemző a kutatott agrártársadalmi alakulat. A tények általában ismertek az érdeklődő kortársak előtt, csakhogy a felkeltett figyelem meddő marad, ha serkentő kíváncsiság nem születik belőle.

A harmincas évek krónikásának várakoznia kell, amíg a bukaresti szociológiai iskola hatóköre kibővül az úgynevezett királyi osztagokkal és sor kerül a Naszód vidéki Șanț (Újradna) község tüzetes tanulmányozására; csak 1935 után esik szó magyar munkatársakról, a Magyarországról jött Lükő Gábortól eltekintve, erdélyiekről is. Így: a falumunka jövőbeli feladatait az *Erdélyi Fiatalok* hasábjain jó megfontolással újrafogalmazó Váró György közreműködését a *Sociologie românească* (1936) örömmel üdvözli abból az alkalomból, hogy északi tanulmányútja befejeztével cikket ír a hajdani rethkikunták hagyományait kiszélesítő finn vidékutatókról. Pálffy Károly, aki abban is ügyködik, hogy vidéki lelkész-társait társadalomkutató munkaközösségekbe szervezze, 1936—1937-ben a *Kiáltó Szó* és a *Református Szemle* hasábjain ad számot arról, amit a román falumunkából megtapasztalt. A bukaresti bölcsészeti karon végző Bakk Péter, a később Kolozsvárt tanárkodó és tragikus fiatalon körülből távozó Gusti-tanítvány, a șanți munkaközösség aktív tagja s a *Sociologie românească* szemle-rovatában a magyar társadalomismereti könyvek állandó recenzense. 1936-ban a jó szerencsével párosult szakirányú érdeklődés engem is elvitt a Gusti-iskola központi műhelyébe, a tíz év párat-

lanul gazdag kutatási eredményeit őrző Monográfiai Archívum színhelyére, a professzor szociológiai, etikai és politikai szemináriumába — látni és megérteni a konkrét munkában alkalmazott társadalomismereti technikát és a valóság megközelítésében akkorra már kikísérletezett ténymegállapító eljárások sokféle változatát.

Bakk Péter példáját kevesebben követhették. Számára a bukaresti bölcsészkarra való beiratkozást családi helyzete, orvosként már előbb a fővárosban megtelepedett Elek bátyja (ma Székelyudvarhelyen élő nyugalmazott főorvos) tette lehetővé.

Közel négy évtizeddel kell az időben visszaugranunk, hogy a körülményekről számot adhassunk.

*

Az *Erdélyi Fiatlok* lelkes falu-szemináriuma 1933-ban már csak névleges munkaközösség, a falu-füzetek sorozata is — miután harmadik kiadványával, Mikó Imre remek könyvével (*Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*, 1932) kijelölte azt a tudományos szintet, amelyen állni kell — egy negyedik füzet megjelentetése után, 1933-ban, félbemaradt. A vállalt feladat egyáltalán nincs még elvégezve, sőt a munka szüksége elevenebb, mint valaha, munkatársak is volnának, mégis megszakad a jelentős kezdeményezés évekig buzogó folyama, mert úgy, ahogy addig, tovább már nem folytatható: az „ars poeticá“-ban is mind nagyobb hangsúllyal jelentkeznek a „valóságirodalom“ szempontjai, természetes, hogy a társadalomtudományos érdeklődést sem elégíti ki az elernyedtt, romantikus hajlandóságú „falu-ideológia“. Tudományos szervezet és tudományos megalapozás nélkül nem lehet továbbmenni.

Megcsinálhatta volna más is, de végül is, 1935-ben, e sorok írója készítette el „a falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom“ számadását, s ebben, az *Erdélyi Múzeum* számára írt tanulmányban mérlegeli az újrakezdés lehetőségeit is. Igazán könnyű feladat volt ez, mert a falukutatás szerepéről szólva, elég volt Gusti professzornak alig egy évvel azelőtt megjelent summás értekezése alapján a *sociologia monografica* rendszerét ismertetni s vázolni a bukaresti szociológiai iskola egy évtizedes történetét. Lényegében semmi újság sem volt ebben, mert azelőtt is sokat írtak erről a tárgyról, elsősorban maga az *Erdélyi Fiatlok* a leggyakrabban, csak mindig híradásszerűen, lelkesítő célzattal. Az *Erdélyi Múzeum* hasábjain megjelent s az *Erdélyi Tudományos Füzetek* sorozatában külön is kiadott tanulmány kizárólag abban volt újszerű, hogy pontosan nyomon követte az ismertett tudományos rendszer gondolatmenetét, s talán érdekessége volt, hogy a főbb tételeket párhuzamba állította Ortutay Gyulának a strukturális-funkcionális falukutatásról éppen akkor közreadott átfogó elemzésével. Gyakorlati vonatkozásban, a „teendők“ számbavételekor, szóba került — mint kiindulási alap — annak megállapítása, hogy a szakirányú képzés lehetősége megvan Gusti professzor szociológiai, etikai és politikai szemináriumában, s ezzel a lehetőséggel élni is lehet, ha nemcsak lelkesedés van, hanem a céltudatos értelmiség-nevelés intézményesül.

A tanulmányra jött első és döntő reflexió a bukaresti volt. 1936 januárjában dolgozatomat a *Sociologie românească* hasábjain Traian Herseni ismerteti Lükő Gábornak a budapesti *Honismeret* Könyvében ugyan-

csak 1935-ben megjelent hasonló jellegű tanulmányával együtt, és kiemeli annak jelentőségét, hogy a bukaresti iskola munkájába magyar nemzetiségű főiskolai hallgatók is minél nagyobb számban bekapcsolódnak. A folyóirat következő számában O. Neamțu terjedelmesebb krónikában azt hangsúlyozza, hogy Gusti professzor szociológiai rendszerének népszerűsödése az erdélyi magyar tudományosságban örvendetes eredményekkel járhat mind a tudományos kapcsolatok tekintetében, mind a politikailag is fontos kölcsönös hatások szempontjából. Ezzel egyidejűleg jött Traian Herseni levele, amelyben, utalva a professzor véleményére is, felveti annak célszerűségét, hogy a *sociologia monografica* további tanulmányozását Bukarestben, az eddigi falutanulmányok minden részletét tartalmazó „archívum“ közvetlen megismerésével folytassam.

Így töltöttem — kikapcsolódva jóidőre a *Hitel* szerkesztéséből — az 1935—1936. tanév második szemeszterét a bukaresti szociológiai intézetben, élvezve Gusti professzor jóindulatú támogatását, Henri H. Stahl, Traian Herseni és O. Neamțu „beavató“ irányítását, de mindenekelőtt az „archívum“-mal folytatott néma, cédulázó párbeszéd gyönyörűségét. Kétségtelenül a „jó szerencse“ kategóriájába tartozik mindaz, ami történt. Rövid néhány hónap alatt lapról lapra nyomom követni hat monografikus mű rendszerezett dokumentációját, tények és folyamatok bizonyítékait, egymástól oly távoleső, különböző feltételek között alakuló falu-társadalmak változóinak valósághű megfigyelésére kidolgozott eljárások eredményességét, a műhelymunkát, amelyből az addig megjelent tanulmányok merítettek, s amelyek lehetővé tették az olyan méretű reprezentatív összefoglalást, mint amilyen a Henri H. Stahl tollából és szerkesztésében francia nyelven megjelent Nerej-monográfia (1939), amelyben a szerző-szerkesztő — Gusti szavaival — a „társadalmi archeológia“ mintáját adja.

Nem kevésbé volt élményszerű a majdnem kész bukaresti falumúzeum tudományos leltározásában való részvétel. A nemsokára európai hírnévre emelkedő, minden addigi szabadtéri múzeumot méreteiben és topográfiai teljességben meghaladó létesítmény, a népi civilizáció történeti fokozatainak e szimultán bemutatása — amelyben a jellegzetes népi-földrajzi tájegységeket képviselő ogradák—porták—udvarok soraiból kirajzolódik az egész ország térképe — megnyitásra várt. Akkor s még azután is jó ideig nemcsak néprajzi tárgyakkal zsúfolt öreg és fiatalabb korú házakból állt ez a múzeum, hanem élő háztájakból, amelyekben ott lakik, tesz-vesz a tájegységből idetelepített család is. A leltározás tehát nem egyszerű tárgyleírás sorszámmal, megnevezéssel, felértékeléssel, hanem néprajzi kismonográfia, amelynek informátora csak a minap jött ősi otthonából, hogy a fővárosba költöztetett házat őrizze-magyarázza. Végül — hogy az élmény-válogatást befejezzem — feledhetetlen a kollektív monográfiai munkastílust érzékletessé tevő háromnapos módszeres értekezlet ott a helyszínén, a șanți (újradnai) iskola egyik nagyobb termében, Gusti elnöklétével.

A sokféle tudományszakot mozgósító monográfia „interdiszciplináris“ munkaelve nem azt jelentette, hogy a különböző szakok képviselői — geográfusok és történészek, statisztikusok és természetbúvárok, pszichológusok és közgazdászok, folkloristák és agrárszakértők — egy keretben, egy helyen és egyszerre dolgoznak; a diszciplínák azzal egyesülnek, hogy mind valahány a szociológiai szempont szerint vizsgálódik: a valóságot

nem darabolják fel, hanem az egységben különböző megnyilvánulásokat figyelnek, a folyamatok áramaira koncentrálnak, egy-egy oldalt világitanak meg, hogy a dolgok középpontjában a szociológiai megértés fénye kigyúlhasson. Ez az értekezlet sokban hozzásegített azon is tünődni, hogy a rendszer alapelvének, a *szociológiai paralelizmusnak* mi a helyes értelmezése: mert kétségtelenül igaz az, hogy minden mindennel összefügg, de az is, hogy az oldalak, az áramok, a megnyilvánulások nem egyenrangúak. (Miként arra Imreh István a *Korunk* hasábjain már régebb rámutatott, a bálványosváraljai kutatások idején 1941-ben már érlelődik a paralelizmus elvének helyesbítő értelmezése; ma pedig egyértelműen világos, hogy éppen a jelenségek öntörvényű hierarchiájának, a társadalmi determinizmusban játszott szerepüknek megragadása emeli ki a monográfiát az adattömegek hínárjából.)

*

Mindezzel (amit első személyben elmondottunk, hogy elevenebb-igazabb legyen a hamarjában felvázolt illusztratív kép) csak azt akartuk érzékeltetni, hogy a szakmára koncentrált fél év milyen rendkívüli haszonnal járt *egyénileg*; végül is azonban nem az egyéni probléma volt szőnyegen, s most, ebben a visszaemlékezésben, sem tudunk zavartalanul csak azon lelkesedni, hogy az egyéni haszon felbecsülhetetlen volt. Más volt a fontos akkor, s arra a kérdésre kell felelnünk most is, hogy mennyire sikerült az erdélyi magyar társadalomkutatás új lehetőségeit és formáit felfedezni. Mert nagy élmény volt bekapcsolódni a szociológiai szeminárium munkájába, máig is eleven szellemi tartalékként érvényesülnek a Társadalmi Intézet gazdag könyvtárában folytatott bibliográfiai tanulmányok, jó volt megismerkedni a királyi alapítványok Gusti-rendszerű közművelődési szervezetével és közvetlenül, érzékletesen megtapasztalni a kollektív terepmunka sokoldalú praxisát, de a főgond csak az maradt, hogyan lesz, egyáltalán lehet-e ebből *társadalmi haszon* a Kolozsvárt tanuló fiatal magyar értelmiségiek számára, akiknek érdekében — megbízás nélkül is — ügynökölnöm kellett.

A felelet megadása előtt egy néhány mondatos kitérőre van szükség.

Gusti professzor tanári és közéleti egyéniségét akkor is és ma is az éppen ottlétem alatt megjelent könyvének címe határozza meg. Ő a *sociologia militans* professzora volt, az elmélet és a gyakorlat embere egyszerre, akiben a szociológus és a politikus intim egymásra hatással egyesült, akiben a tudós és az államférfi momentumai szüntelenül váltották egymást. A Román Társadalmi Intézet — az ő első és legfontosabb kezdeményezése — éppen annyira igényli maga számára a tudományos forum illetékességét, mint a politikait — az állam- és nemzetélet megreformálásában. Az intézet majdan kivételes nemzetközi tekintélyt élvező folyóirata (*Arhiva pentru știința și reforma socială*) már címében hangsúlyozza a professzor-szerkesztő politikai programját („a *valóság* okszerű megismerése *új valóság* megalkotásának okává lesz“). A monográfiai rendszer kategóriái (a környezeti és élettani, a történeti és lélektani „keret“, a gazdaság és a műveltség, a normatív szabályozók és a politikumba ágya-

zott szervezet „megnyilvánulásai“) határozzák meg a többféle szinten érvényesített közművelődési politika munkatervét is. Dimitrie Gusti életművében nincs megállapítható határ *tudomány* és *politika* között.

Bizonyos, hogy 1935-ben vagy 1936-ben az erdélyi magyar tudományosságnak nagy lehetősége volt magamagán lendíteni — kapcsolódva egy olyan dinamikus mozgalomhoz, mint aminő Gusti monografikus mozgalmá volt. Ezt a problémát akkor nemcsak a tudós professzor mérlegelte volna, hanem az eseményeket sokoldalúan megítélő politikus is. Tény az, hogy a bukaresti iskola — márcsak önérdékből, a nemzetközi érvényesülés végett is — tárt kapukkal fogadott mindenkit, a Rockefeller-alapítvány ösztöndíjasait éppúgy, mint a kölni vagy lipcsei szociológusokat és a magyar kutatókat is. Jó példa a már emlegetett Lükő Gábor moldvai terepmunkájának támogatása; e nélkül a moldvai csángó-irodalom standard-műve, *A csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal* (1936), létre sem jöhetett volna. Amikor a kolozsvári református teológia 1936 nyarára a kalotaszegi Bábonynban munkatábort és falukutatást tervez, Gusti professzor az, aki némi, de nem rajta múló késedelemmel a szükséges belügyminisztériumi engedélyt megszerzi és ezzel a tervet megvalósuláshoz segíti. (Bizonyára ő restelkedett a legjobban amiatt, hogy mindkét esetben a túlbuzgó helyi közigazgatás bizalmatlanul nézte azokat a kezdeményezéseket, amelyek egy messzebb tekintő elgondolásba illeszkedtek bele.) Szó ami szó: ha van 1936-ban egy olyan erdélyi magyar tudományos szervezet, amely javaslatot tudott volna tenni az együttműködésre, az létre is jött volna. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület jog- és társadalomtudományi szakosztályában azonban csak 1937 második felében lehetett a figyelmet ilyen irányba terelni. Már átléptünk 1938-ba, amikor a szakosztály ülésén elhangzanak a „társadalomkutatás“-ciklus gondosan előkészített és jól megszervezett előadásai (a Gusti-iskolát éppen Bakk Péter ismerteti, az erdélyi magyar társadalomkutatás addigi eredményeiről pedig a bábonyi tábor tudományos irányítója, Szabó T. Attila ad részletes történeti beszámolót); ekkor azonban már iramosan romlik a politikai atmoszféra, tulajdonképpen már nincs is megfelelő alkalom — József Attilával szólva — „rendezni végre közös dolgainkat“.

1938 a Gusti-programban az úgynevezett *serviciul social*, a már régóta tervezett kötelező értelmiségi falumunka bevezetésének az éve. A társadalmi munkaszolgálat törvénye és a hozzá fűzött magyarázatok köreinkben aggodalmat keltettek. Ami 1936-ban olyan természetes volt, 1938-ban már nem éppen az. Tudományos szempontból még remélni lehetett, hogy az 1939 augusztusára Bukarestbe összehívott XIV. nemzetközi szociológiai kongresszus után — figyelembe véve az 1938 augusztusában megjelent úgynevezett kisebbségi statútumnak az Erdélyi Múzeum-Egyesületre vonatkozó passzusát — alkalom nyílik majd a régi kapcsolatok felvételére. De amiként a nemzetközi kongresszust, éppúgy az efféle reménységeket is elsodorta a második világháború katasztrofális kirobbanása.